

En relació amb l'edició catalana de l'*Ètica* de Spinoza*

Jesús Hernández Reynés

Universitat Autònoma de Barcelona
jesus.hernandez@uab.cat

Resum

Arran de la publicació de la traducció catalana de l'*Ètica* de Spinoza a cura de Josep Olesti, al present article, s'hi fan unes consideracions sobre la rellevància de l'obra principal de Spinoza, sobre l'estat de la qüestió de les seves edicions històriques i de les més recents, i s'hi analitzen les característiques més destacades de la traducció catalana.

Palabras clave: *Ètica* de Spinoza; Josep Olesti

Abstract. *With regard to the Catalan edition of Spinoza's Ethics*

Following the publication of the Catalan translation of Spinoza's *Ethics* edited by Josep Olesti, this article explores the relevance of the main work of Spinoza, as well as the state of affairs of historical and recent editions of the philosopher's work. Key features of the Catalan translation are also discussed.

Keywords: Spinoza's *Ethics*; Josep Olesti

L'any 2013, va veure la llum la primera traducció al català de l'*Ètica* de Spinoza. És tracta de la traducció de l'obra més important del considerat un dels filòsofs més grans de tots els temps. Ha estat publicada per l'editorial Marbot, a cura de Josep Olesti, professor de Filosofia de la Universitat de Girona i reconegut especialista de la filosofia del període modern. Segons el meu judici, estem davant d'una edició curiosa i d'una traducció excel·lent del llibre més emblemàtic del gran pensador jueu del segle XVII.

Tenim un ben reputat testimoni de l'alta consideració que es té de Spinoza, si més no en el món filosòfic, en la famosa frase que Bergson va escriure en una carta del 22 de febrer de 1927 a Léon Brunschvicg. Diu Bergson: «Tot filòsof té dues filosofies: la seva i la de Spinoza»¹. Cal reconèixer que, amb

* Baruch SPINOZA (2013), *Ètica*, edició, traducció i pròleg de Josep Olesti, Barcelona, Marbot, 353 p. ISBN 978-84-92728-38-1.

1. Henri BERGSON (1927).

aquesta frase, no obtenim gran coneixement de Spinoza, però n'intuïm la rellevància, una mica com passa amb la figura de Plató en l'encara més coneguda dita de Witheheat, que fa així: «La caracterització general més segura de la tradició filosòfica europea és que consisteix en una sèrie de notes a peu de pàgina de Plató»².

Si, d'una banda, igual que Plató, Spinoza pot ser vist amb fonament com a omnipresent en la filosofia occidental és, d'altra banda, innegable, com he dit, que l'*Ètica* n'és l'obra principal. Però la cosa és que se la veu tan destacada com difícil. D'entrada, manuals a l'ús, com ara l'obra *A Short History of Philosophy*, de Robert C. Solomon i Kathleen M. Higgins³, veuen dificultats en el mateix títol, per la confusió que creuen que provoca. Pel títol, hom esperaria una filosofia de la vida, però el lector es troba amb un embolic d'axiomes, teoremes, corol·laris, proves, etc.

Si deixem de banda aquesta perspectiva d'editor de *best-sellers*, el títol de l'obra principal de Spinoza, *Ètica*, és efectivament inquietant. Però la raó és que bona part del seu contingut es correspon millor al que entenem per *ontologia*, perquè el seu tema és més aviat l'ésser, mentre que, en qualsevol cas, no és res que pugui ser anomenat «moral». Deleuze, en les lliçons sobre Spinoza que va impartir el curs 1980-1981 a Vicennes, sosté la tesi que Spinoza, amb l'opció pel títol *Ètica*, estaria manifestant que la importància de les seves proposicions especulatives només podia ser jutjada per les seves implicacions ètiques. Cal advertir, però, que *ètica* no té aquí cap significat que l'assimili a *moral*. L'ètica, diu Deleuze, és més aviat com l'etologia⁴, és a dir, una ciència pràctica de les maneres de ser. Seguint les reflexions de Deleuze, podem dir que la gran proposició especulativa de Spinoza és l'absoluta univocitat de l'ésser, que, com a causa immanent, queda alliberat de tota seqüència de causes transitives: de grans causes, de causes primeres, de causes finals, de causes variades. Tota cosa es converteix, així, en una manera de ser de l'ésser estrictament unívoc. L'esser humà és una d'aquestes maneres.

Però la confusió que provoca d'entrada l'*Ètica* de Spinoza, si és que en provoca, probablement és motivada més pel fet que es presenti com a *ordine geometrico demonstrata*, com ja apuntaven Robert C. Solomon i Kathleen M. Higgins, que no pas pel seu contingut. M'atreveixo a conjecturar que, a molts lectors interessats, els pot provocar ganyotes una simple fullejada del llibre, en comprovar «esos andamios, tan incòmodos para el lector» de què parla Borges en una de les seves converses amb Osvaldo Ferrari⁵.

Val la pena, crec, que un lector ja consumat adverteixi als animosos lectors encara verges que, si hom té la paciència d'observar el llibre de Spinoza al complet, es veurà que està dirigit finalment a mostrar els arcans a què obeeix la *vita beata*, la vida benaurada que qualsevol ésser humà, precisament per ser

2. Alfred North WHITEHEAD (1929: 39, p. 63 de la primera edició).

3. Robert C. SOLOMON i Kathleen M. HIGGINS (1999).

4. Vegeu la lliçó del 9 de desembre de 1980, a Gilles DELEUZE (1980-1981).

5. Jorge Luis BORGES i Osvaldo FERRARI (2005: 50).

humà, és a dir, certa manera de ser, té la possibilitat de viure. Dit ras i curt, el que Spinoza vol explicar és en què consisteix la vida feliç en tant que vida virtuosa. Això és el que trobarem especialment a la cinquena i última part. La beatitud que s'hi descriu és la virtut mateixa. La quarta part ha identificat la virtut amb la potència (def. 8), que, al seu torn, com a potència d'actuar, intervé en la definició, inclosa a la tercera part (def. 3), dels afectes, identificats amb les afeccions del cos que fan pujar-la o minvar-la. El tractat sobre la virtut és, de fet, l'ontologia dels afectes, de les alteracions de la potència d'actuar. Com a gruix del contingut de la quarta part de l'*Ètica*, aquesta ontologia es desenvolupa gairebé com si fos un tractat d'ètica estoica. La cinquena part, doncs, culmina l'*Ètica*, amb la seva demostració de la potència de l'enteniment, potència que té primacia en la manera de ser humana. Aquesta és la part que el mencionat Deleuze considera que seria, pels seus propis mèrits (per la seva peculiar velocitat accelerada i per ser majoritàriament escrita des de la perspectiva del tercer tipus de coneixement), una de les *Ètiques* que l'*Ètica* de Spinoza inclouria per al lector sagaç, juntament amb dues més: l'una, la composta per definicions, proposicions, demostracions i corol·laris, i l'altra, la corresponent als escolis.

En qualsevol cas, és bo recordar que l'*Ètica* és un llibre pòstum publicat l'any 1677, pocs mesos després de la mort de Spinoza a Amsterdam, per un grup d'amics seus encapçalat pel metge Lodewijk Meyer.

Val a dir que el que es pot considerar una primera redacció de la filosofia de Spinoza que acabarà expressada a l'*Ètica*, no tenia el «molest» ordre geomètric. Com s'ha fet notar⁶, l'any 1661, circulava un exemplar manuscrit en llatí del *Tractat breu* (KV) entre els amics i seguidors de Spinoza a Amsterdam, i se'n va fer de seguida una traducció al neerlandès (l'única versió que ara se'n conserva), que va córrer també en manuscrit. En molts sentits, el *Breu tractat* és una *Ètica* en petit, ja que n'avança els conceptes fonamentals seguint un ordre paral·lel (però no geomètric) i, sobretot, complint la característica més pròpia de l'obra principal de Spinoza: retre compte de la manera de viure a partir de la metafísica i la física (vegeu-ne la carta 27), també com un tractat d'ètica estoica. Com és sabut, se l'havia fet fora de la sinagoga de la comunitat juevoportuguesa d'Amsterdam el 27 de juliol de 1656, però tot indica que Spinoza va continuar vivint a Amsterdam (tot això ho sabem gràcies a l'extrema diligència de la Inquisició espanyola). Aquest mateix any de 1661, per raons no aclarides del tot, Spinoza es desplaça a Rijnsburg, localitat situada al nord de la Haia.

Es pot dir que Spinoza va redactar la seva *Ètica* a Rijnsburg, començada probablement després de publicar els *Principia philosophiae cartesianae* i els *Cogitata metaphysica*. Escrivia en un entorn tranquil i a la vegada estimulante, però no sense entrebancs. Poques evocacions d'aquelles circumstàncies trobem més fascinants que la poesia de Jorge Luis Borges, el segon dels seus sonets dedicats a Spinoza, l'inclòs en el llibre *La moneda de hierro*, que comença així:

6. Per a la cronologia de la vida i de les obres de Spinoza, vegeu el capítol primer de Wiep van BUNGE, Henri KROP, Piet STEENBAKKERS i Jeroen van de VEN (eds.) (2011: 1-57).

Bruma de oro, el Occidente alumbra
la ventana. El asiduo manuscrito
aguarda, ya cargado de infinito⁷.

L'any 1665, trobem un Spinoza que manifesta la seva intenció de publicar l'*Ètica*, però incompleta (fins a la proposició 80). Finalment, no ho va fer i, a més a més, en va interrompre la redacció, entre altres coses per escriure el que seria el *Tractat teològic-polític* (TTP) (vegeu-ne la carta 28). Podem suposar que, entre 1670 (any de la publicació del TTP) i 1675, Spinoza va completar la seva obra principal. Això és així perquè, per la carta 68, sabem que Spinoza projectava imprimir l'*Ètica*, ja acabada, l'any 1675 a Amsterdam. El projecte, però, va quedar sense acomplir-se, segurament per raons polítiques. Els Orange no eren com els de Witt.

Finalment, l'esmentada publicació pòstuma es va fer en un volum que reunia, d'una banda, les obres ja aparegudes en vida de l'autor (que eren només dues: els *Principis de filosofia cartesiana*, de 1663, i el *Tractat teològic-polític*, de 1670) i, de l'altra, els textos inèdits que es van poder trobar. El títol de tot plegat és *Opera posthuma* (OP). La versió original de l'*Ètica* que inclouen les OP és en llatí, i va ser seguida immediatament per una traducció al neerlandès de Jan Hendrik Glazemaker, feta a partir d'una altra font, d'un altre manuscrit, ja que conté variacions diverses respecte a l'edició de les *Opera posthuma*.

L'edició llatina de Carl Gebhardt (Spinoza, 1925), feta a partir de les OP, però incorporant-hi elements de la versió neerlandesa i moltes aportacions de bona part dels traductors a unes altres llengües, comentaristes i intèrprets acumulades fins en aquell moment, és encara la de referència per als estudiosos en general i per als traductors en particular, malgrat les moltes crítiques rebudes recentment, sobretot a partir dels treballs de Fokke Akkerman⁸.

Com es pot suposar, al llarg dels temps, hi ha hagut moltes traduccions de l'*Ètica* a múltiples llengües. En el nostre entorn, i centrant-nos en les més recents, en trobem les angleses d'Edwin Curley i de Samuel Shirley; les castel·lanes de Vidal Peña i d'Atilano Domínguez; l'alemanya de Wolfgang Bartuschat (amb edició del text llatí inclosa); les franceses de Bernard Pautrat (bilingüe, amb el text de Gebhardt) i de Robert Misrahi, i la italiana de Paolo Cristofolini, que, a més de la traducció, inclou una depurada edició del text llatí⁹.

La traducció catalana que comentem, realitzada pel professor Josep Olesti, és la més tardana, però ha sabut recollir els bons fruits de la seva condició de ser l'última en el temps. D'una banda, aprofitant el treball d'edició de Cristofolini (que és del 2010), ha pogut disposar d'un text base molt millorat respecte al de Gebhardt. D'altra banda, i en aquest cas per raons de la fortuna, és la primera traducció que ha pogut tenir en compte l'únic manuscrit de l'*Ètica* de

7. Jorge Luis BORGES (1976: 28).

8. Començant per la seva tesi doctoral: Fokke AKKERMAN (1980). Vegeu també Fokke AKKERMAN i Piet STEENBAKKERS (eds.) (2005).

9. Per a les referències completes de totes les edicions i traduccions de l'*Ètica* citades, vegeu més endavant l'apartat «Bibliografia Spinoza».

què es disposa en el moment present. El manuscrit es va trobar a la Biblioteca Apostòlica Romana, procedent dels arxius de la Inquisició, i Leen Spruit i Pina Totaro en van publicar una transcripció el 2011¹⁰.

S'ha de dir que, des de l'any 1999, hi ha en marxa una nova edició crítica de les obres de Spinoza, que pretén substituir definitivament l'antiga i ara controvertida de Gebhardt. Es tracta de les *Ceuvres complètes de Spinoza*, publicada a França, en bilingüe, per l'editorial PUF, sota la direcció de Pierre-François Moreau. Fins ara, n'han aparegut tres volums dels cinc que n'hi ha de previstos, sense que hagi sortit encara l'Ètica. Presumiblement, el ritme d'edició de l'Ètica ha quedat alentit per la descoberta del *Manuscrit Vaticà* (VM). En efecte, tal com està anunciada ara, la nova edició de l'Ètica a PUF tindrà en compte les variacions introduïdes pel VM.

La versió catalana d'Olesti parteix, doncs, del gruix del text llatí establert per Cristofolini, text caracteritzat per depurar l'estàndard de Gebhardt. Però Olesti no renuncia a disposar, a més a més, de manera activa, primer, de l'*editio princeps* de les OP, segon, de la coneguda com la *versio belgica*, que no és sinó la traducció neerlandesa de Glazemaker (NS) i, finalment, com a novetat que en cal destacar, de la versió transcrita del *Manuscrit Vaticà* (VM). En això, ha estat segurament la primera de tot el món. S'ha de dir que ara, en una segona edició publicada el 2014, Cristofolini ha renovat l'aparat crític del seu text llatí amb una selecció de les variants del VM documentades per Spruit i Totaro. És, per tant, la primera edició del text llatí que així ho fa.

La versió catalana és formalment d'una gran senzillesa. L'editorial Marbot ha optat, crec que amb encert, per un text net, únicament acompanyat d'un breu però molt precís prefaci del traductor, molt aclaridor, per cert, d'algunes de les decisions relatives a la seva tasca i de les opcions preses sobre les fonts. El llibre no conté, és clar, cap aparat crític, ni tampoc cap sumari detallat ni índex de cap mena. Com a curiositat, Marbot ha conservat les xifres romanes de la numeració de definicions, axiomes, proposicions, etc., tal com apareixen a les OP, i que, en canvi, traduccions recents en llengües que tradicionalment les fan servir, com ara el castellà i el francès, les perden a favor de les xifres aràbigues, potser més còmodes.

L'esmentat prefaci del traductor (magnífic per la seva concisió i precisió) i, sobretot, la nota que Josep Olesti publica en aquestes mateixes pàgines d'ENRAHONAR, amb «Les raons d'una traducció», em permeten d'estalviar-me moltes referències a les particularitats de la traducció catalana, sense que això signifiqui negar informació al lector. Només faré algunes consideracions respecte a aquesta qüestió, per mirar d'il·lustrar el que podria ser el to de les meves opinions sobre les decisions que ha pres el professor Olesti en la seva labor de curador i traductor del llibre que recensiono.

Josep Olesti opta per oferir-nos una traducció en un català «natural», que ha de permetre, sobretot, realitzar una lectura fluida, sense més entrebancs que els obligats per l'eventual dificultat de comprensió que comporta el que diu Spi-

10. Leen SPRUIT i Pina TOTARO (2011).

noza. Per a mi, aquesta és l'opció millor, fins i tot l'única raonable, que Olesti, he de dir, duu a terme magistralment. El català, amb les seves pròpies exigències, es converteix en jutge de les decisions que finalment s'han de prendre a l'hora de traduir els termes llatins. Olesti (sempre molt assenyat) veu que aquesta màxima obliga a vegades a fer ús d'algun mot que un català estàndard d'avui no esperaria, com ara el verb *encloure* per traduir el llatí *involvo* (cap altra opció respectaria el doble sentit del terme original). Però també obliga a prendre decisions aparentment contràries. És el cas de fer servir *manera* per traduir *modus*, en lloc de l'esperable *mode*.

Sens dubte, la decisió més cridanera que ha pres Josep Olesti en la seva versió és la de posar-hi *manera* per traduir *modus*. D'entrada, ell mateix reconeix que la tendència més recent, en les altres llengües geogràficament més pròximes, és la d'anar consolidant l'ús tècnic de *mode*. El cas més significatiu és el neerlandès, que recentment introdueix la parella *wijze/mode*, on Glazemaker feia servir sistemàticament només *wijze*. Però és que el mateix ha passat amb l'alemany. L'antiga traducció de Berthold Auerbach feia servir la paraula *Daseinsweise* en la definició 5 de la primera part. La moderna de Wolfgang Bartuschat hi posa definitivament *Modus*. En francès, l'antiga i encara clàssica d'Appuhn, ja opta per *mode*, igual que fa la traducció moderna de Misrahi. És cert que Pautrat tria *manière*, però quan revisa la seva traducció, l'any 2010, hi posa també *mode*.

L'opció d'Olesti és molt clara: mantenir sempre una estricta correspondència entre *manera* i *modus*. La coincidència en una mateixa frase dels sentits tècnic i no tècnic, que és on la dificultat de la traducció es fa més evident, és utilitzada per Olesti per refermar la seva postura. Cita la definició 1 de la segona part, però jo en faré servir un altre exemple equivalent. Es tracta del col·lari de la proposició 25 de la primera part. Spinoza hi diu que les coses particulars són «*modi, quibus Dei attributa certo et determinato modo exprimuntur*». Olesti tradueix: «maneres com els atributs de Déu s'expressen d'una manera precisa i determinada».

Troblem aquí el problema generat pels dos usos de *modus*. El plural *modi* és clarament un cas del qual Olesti en diria «sentit tècnic» del mot. Mentre que *modo*, que està dins l'oració de relatiu, és clarament un adverbi que modifica un verb en passiva (*exprimuntur*), o sigui, té un sentit no tècnic. De fet, la locució adverbial és «*certo et determinato modo*» i està inclosa, com dic, en una oració que fa d'adjectiu precisament de *modi*, dels *modi* en què consisteixen les coses particulars. És a dir, els *modi* que defineixen les coses particulars són *modi* pels quals s'expressen els atributs de Déu, però s'expressen «*certo et determinato modo*». Això significa que podem tenir *modi* que no estiguin expressant els atributs de manera precisa i determinada. El que s'oposa a la manera precisa i determinada és la manera absoluta. Per exemple, el *modus* infinit i necessari és un *modus* que existeix de manera infinita i necessària («*modus qui et necessario et infinitus existit*», I 23).

Si observem què passa amb aquestes frases en les traduccions franceses, ja que, com diu el mateix Olesti, el francès és comporta amb la parella *mode* i

manière de manera semblant a com ho fa el català amb *mode* i *manera*, veurem la navegació que arrossega els traductors.

Per exemple, Charles Appuhn, al començament del segle passat, tradueix el corol·lari de la proposició 25 de la primera part així: «modes, par lesquels les attributs de Dieu, sont exprimés d'une manière certaine et déterminée». Misrahi el segueix, però «perfecciona» la traducció de l'expressió «certo et determinato modo», adoptant, per cert, la mateixa solució que adoptarà Olesti. Fa així: «modes par lesquels les attributs de Dieu sont exprimés d'une manière précise et déterminée». D'altra banda, Bernard Pautrat, en la seva traducció de 1988, havia aplicat una fórmula gairebé coincident amb la d'Olesti: «manières par lesquelles les attributs de Dieu s'expriment de manière précise et déterminée». Però, en l'edició de 2010, sembla que s'ho repensi, i hi posa: «modes par lesquels les attributs de Dieu s'expriment d'une façon déterminée». Com veiem, doncs, un autèntic descens d'aigües braves. Però, d'aquesta excursió pels paisatges francesos, en podem treure una conclusió vàlida. El francès no es pot permetre usar el terme *mode* per traduir indefectiblement totes les aparicions de *modus* i les seves variants. I, en això, el català li ha de fer costat.

Davant d'aquest escenari, la «solució» d'Olesti per a la seva traducció catalana té, al meu entendre, una doble virtut: en primer lloc, segueix una màxima fàcil d'aplicar. Sempre s'ha de mantenir una estricta correspondència entre *modus* i *manera*. Això evita els riscos que comporta haver de decidir quan Spinoza usa el mot en «sentit tècnic» i quan no. En segon lloc, permet d'afirmar amb naturalitat una cosa important: que hi ha maneres de maneres; per exemple: maneres finites i maneres infinites de maneres de ser. I, alhora, és contundent en evitar una molt dolenta interpretació de Spinoza. Parlant de *modes* i *maneres*, distingint-los amb dues paraules, podríem arribar a creure que Spinoza manté, al seu torn, una distinció entre coses i maneres de ser d'aquestes coses, com si els modes fossin i a més fossin de certes maneres. Hi hauria dificultats a identificar, d'una banda, els modes que són coses i, d'una altra, les maneres de ser d'aquestes coses. Les maneres de maneres ho permeten, ho fan gairebé obligatori. Això evita de caure en un error. Gran avantatge.

La «solució» d'Olesti només m'inspira una prevenció, provocada per un cert mal d'orella que em fa la proliferació de maneres. Si queda clar que l'opció pel mot *manera* per traduir *modus* impedeix d'hipostatitzar-lo, cosa amb la qual jo estic completament d'acord, m'incomoda, en canvi, ho confesso, el papalloneig que m'evoca tanta manera. Mai no hauríem de poder sospitar, crec, que les modificacions de la substància podrien no ser altra cosa que mera gestualitat. «Maneres de la substància» s'hi presta (encara que, quina sort!, l'expressió *substantiae modi* no ocorre en l'Ètica). Però això pot ser un problema exclusiu de la meua orella.

I, finalment, pel que fa a les variants del text llatí elegides per Olesti, val la pena deixar clar que una mera traducció, sense la inclusió del llatí en l'edició, no està obligada a ser exhaustiva en les referències de les variants. És cert, però, que, pel fet de ser la primera traducció que va tenir en compte la llavors recent publicació de la transcripció del *Manuscrit Vaticà*, el lector podria esperar-ne

un aprofitament, si no exhaustiu, gairebé. Ho trobo injust. Olesti recull les variants més destacades pels mateixos editors de la transcripció del VM, Spruit i Totaro. És l'únic que se li pot exigir, i és l'única cosa que ell assegura al prefaci. Sempre, i sobretot amb el pas del temps, poden sorgir punts de vista que reclamin atenció sobre una variant o l'altra, per molt petita i insignificant que sigui a priori. En qualsevol cas, la rellevància sempre és discutible.

En poso només un exemple. John Brandau, de la Johns Hopkins University, en una ressenya de l'edició del VM per Spruit i Totaro¹¹, destaca una substitució de *fluunt* per *fiunt*. En efecte, en l'escoli de la proposició 11 de la primera part, les OP parlen dues vegades de causes externes de coses, però primer es diu que aquestes coses «à causis externis fluunt» («brollen de causes externes»), mentre que després trobem «à causis externis fiunt» («es fan per causes externes»). El VM, en canvi, substitueix el *fluunt* de les OP per *fiunt*, deixant, per tant, en tots dos casos l'expressió «es fan per causes externes». Diu Brandau que això és una qüestió molt important en les discussions sobre un eventual emanatisme de Spinoza. Olesti, és clar!, passa olímpicament d'aquest tema.

En conclusió, la traducció de l'*Ètica* de Spinoza de Josep Olesti, primera i encara única en català, publicada per l'editorial Marbot, és la versió més rigorosa i pulcre de totes les que estan al nostre abast en l'actualitat. Un autèntic goig.

Referències bibliogràfiques

- AKKERMAN, Fokke (1980). *Studies in the Posthumous Works of Spinoza on Style, Earliest Translation and Reception, Earliest and Modern Edition of Some Texts*. Universitat de Groningen. Amsterdam: John Benjamins, 1984.
- AKKERMAN, Fokke i STEENBAKKERS, Piet (eds.) (2005). *Spinoza to the Letter: Studies in Words, Texts and Books*. Leiden: Brill.
- BERGSON, Henri (1927). «Lettre à Léon Brunschvicg, 22 février 1927». *Journal des Débats*, 28 de febrer.
- BORGES, Jorge Luis (1976). *La moneda de hierro*. Buenos Aires: Emecé.
- BORGES, Jorge Luis i FERRARI, Osvaldo (2005). *En diálogo*. Volum 2. Mèxic: Siglo XXI.
- BRANDAU, John (2014). «Review of *The Vatican Manuscript of Spinoza's Ethica* (Brill, 2011)». *Neo-Latin News*, 62 (2), 100-102.
- BUNGE, Wiep van; KROP, Henri; STEENBAKKERS, Piet i VEN, Jeroen van de (eds.) (2011). *The Continuum Companion to Spinoza*. Londres / Nova York: Continuum International.
- DELEUZE, Gilles (1980-1981). *En medio de Spinoza* (2a edició corregida i augmentada). Buenos Aires: Cactus, 2006.
- SOLOMON, Robert C. i HIGGINS, Kathleen M. (1999). *Breve historia de la filosofía*. Madrid: Alianza.
- SPRUIT, Leen i TOTARO, Pina (2011). *The Vatican Manuscript of Spinoza's Ethica*. Leiden: Brill.

11. John BRANDAU (2014).

WHITEHEAD, Alfred North (1929). *Process and reality: An essay in cosmology*. Nova York: The Free Press, 1978.

Bibliografia Spinoza

- SPINOZA, Baruch (1677). *Benedictus de Spinoza, Opera posthuma, Amsterdam, 1677*. Reproducció fotogràfica integral a cura de F. Mignini i nota introductòria de P. Totaro. Macerata: Quodlibet, 2008.
- (1677). *De nagelate schriften*. Traducció de Jan Hendrik Glazemaker. Amsterdam: Jan Rieuwertsz (impremta).
- (1836). *Ethik*. Traducció de Berthold Auerbach. Altenmünster: Jazzybee, 2015.
- (1906, revisada el 1934). *Éthique*. Traducció de Charles Appuhn, París: Flammarion, 1993.
- (1925). *Spinoza Opera: Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Carl Gebhardt*. Volum II. Heidelberg: Carl Winter, 1972.
- (1975). *Ètica demostrada según el orden geométrico*. Traducció de Vidal Peña. Madrid: Tecnos, 2016.
- (1982). *The Ethics: Treatise on the Emendation of the Intellect. Selected Letters*. Traducció de Samuel Shirley. Indianapolis: Hackett, 1992. Reedició a *The Complete Works*, 2002.
- (1985). *The Collected Works of Spinoza*. Volum I. Edició i traducció d'Edwin Curley. Princeton: Princeton University Press.
- (1988, reeditada el 1999). *Éthique*. Traducció de Bernard Pautrat. París: Point Essais, 2014 (revisada i esmenada).
- (1990, reeditada el 1993). *Éthique*. Traducció de Robert Misrahi. París: Éditions de l'Éclat, 2005.
- (1999). *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt*. Traducció de Wolfgang Bartuschat. Hamburg: Felix Meiner, 2015 (edició revisada).
- (1999 i s.). *Œuvres*, edició publicada sota la direcció de P.-F. Moreau. París: PUF. Tom I, *Premiers écrits (Traité de la réforme de l'entendement. Court traité)*, 2009. Tom III, *Traité théologico-politique*, 1999. Tom V, *Traité politique*, 2005.
- (2000). *Ètica*. Traducció d'Atilano Domínguez. Madrid: Trotta, 2015.
- (2010). *Ètica*. Edició crítica del text llatí i traducció italiana de Paolo Cristofolini. Pisa: ETS, 2014 (segona edició revisada i actualitzada).
- (2013). *Ètica*. Edició, traducció i pròleg de Josep Olesti. Barcelona: Marbot.

Jesús Hernández Reynés és doctor en Filosofia. Ha impartit docència d'aquesta matèria a la Universitat de Girona i a la Universitat Autònoma de Barcelona. En l'actualitat ocupa una plaça de professor titular de filosofia en aquesta última universitat. Els seus treballs d'investigació se centren en temes clàssics i, especialment, en els autors Aristòtil i Kant. Recentment, ha impartit un curs sobre l'*Ètica* de Spinoza a estudiants de grau a la UAB.

Jesús Hernández Reynés holds a PhD in Philosophy and has taught philosophy at the University of Girona and the Autonomous University of Barcelona (UAB). He is currently Associate Professor of Philosophy at the UAB, where he has recently given a course on the Ethics of Spinoza to undergraduate students. His research focuses on classic themes, especially the authors Aristotle and Kant.
